

RAZUMIJEVANJE DEMOKRACIJE KOD MLADIH U HRVATSKOJ

Vladimir Vujčić

*Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti*

Pregledni rad

Sažetak

Zadaća ovoga rada bilo je istraživanje kako mladi shvaćaju vrijednosti demokracije, koliko vjeruju u demokraciju kao politički poredak, koliko su zadovoljni načinom njezina funkcioniranja ("konstitucijom na djelu") i koliko je njihovo povjerenje u institucije sustava. Istraživati razumijevanje demokracije važno je zbog toga što ona više ovisi o mišljenju građana i razini njihove političke kulture nego o svojoj normativnoj konstituciji i formalnom vrijednosnom sustavu. Ova se analiza uključuje u raspravu između fundacionista i antifundacionista o demokraciji i njezinu funkcioniranju. Taj model istraživanja omogućio je uvide u odnos tzv. difuzne i specifične podrške demokraciji (D. Easton) te u razjašnjava-nje onoga što R. Dahl definira kao "demokratski paradoks" u suvremenim demokracijama. Ovo je istraživanje pokazalo da mladi u Hrvatskoj shvaćaju demokraciju u okviru liberalnih vrijednosti, ali i da prilično tendiraju prema tzv. konsenzualnoj demokraciji i socijalističkom sindromu u kojem dominira težnja za socijalnom jednakosti i ekonomsko-intervencionističkom državom. Analiza je dalje pokazala da kod mladih u Hrvatskoj postoji niska razina demokratske legitimacije te još niža razina povjerenja u institucije sustava. To nije dobra osnova za razvoj stabilne i kvalitetne demokracije u hrvatskom društvu. Sve to upozorava na ozbiljne slabosti u političkoj edukaciji mladih u Hrvatskoj te u razvoju demokratske političke kulture i demokratskoga građanstva.

Postavlja se pitanje zašto je potrebno istraživati kako mladi (i ostali građani) shvaćaju demokraciju (njezina obilježja, vrijednosti, funkcije, institucije itd.). To ne bi bilo nužno kada bi postojao jedan normativni (metafizički) model demokracije. Ali kako postoji više modela demokracije, treba istražiti ne samo to kojem modelu građani iz nekog razloga najviše konvergiraju nego i u čemu se najviše razilaze u razumijevanju demokracije.

To pitanje razumijevanja demokracije može se smjestiti u teorijski kontekst rasprave o temeljima demokracije. Zapravo se može smjestiti u kontekst rasprave između fundacionista i antifundacionista¹ o demokratskoj praksi. Kada pak ne bi bilo prijevora oko temelja i funkcija demokracije, postojao bi samo jedan model demokracije (nešto kao model Platonove idealne države), ali kada bi se prihvatila samo antifundacionistička teza o ontologiji demokracije, ne bismo imali nikakav prepoznatljiv oblik demokratske vladavine, a demokracija jest oblik vladavine koji se jasno razlikuje od raznih autoritarnih i totalitarnih režima vlasti. Ako dakle ne postoji samo jedan model demokracije i ako je ona otvoren model vladavine koji potiče slobodu i autonomiju pojedinaca, taj je oblik vladavine uvijek podložan procesu propitivanja i razumijevanja. Istraživanje kako mladi ljudi shvaćaju demokraciju određeno je dakle njezinim otvorenim karakterom i gotovo nemogućnošću da se oktroira jedan model kao vječno rješenje. Možda se taj problem najbolje može razumjeti ako se prihvati Almondova teza kako demokracija nije čist, nego mješovit oblik vladavine. Hibrid pak nikada nema jedno rješenje – moguća su razna rješenja. Tako je i s demokracijom. Zato ona zahtijeva empirijsko ispitivanje, tj. propitivanje kako je građani iskustveno doživljavaju i kako razumiju i vrednuju njezina obilježja i njezine institucije.

Našu tezu o potrebi istraživanja razumijevanja demokracije možemo ras-

praviti u okviru tvrdnje poznate teoretičarke demokracije i demokratskog obrazovanja Amy Gutmann da “demokracija treba opravdanje, a ne temelje”² te u okviru teze Benjamina Barbera o fundacionalizmu i demokraciji, kada se opredjeljuje protiv fundacionalizma tvrdnjom kako “demokratska politika počinje ondje gdje izvjesnost završava.”³ A. Gutmann zapravo nije protiv svakog utemeljenja demokracije, ali ona nije za temelje koji opravdavaju ili normiraju njezino razumijevanje, nego obratno, za temelje koji nastaju kao rezultat deliberativnog opravdanja tih temelja. Nije za temelje koji bi oktroirali razumijevanje demokracije, nego za one koji nastaju kao rezultat demokratske deliberacije (javne rasprave o konstituciji demokracije). Ona je zapravo za model deliberativne demokracije, a ne za modele koji temelje imaju isključivo u ljudskoj antropološkoj prirodnoj određenosti (razumu, moralu, potrebi, interesu, koristi itd.).

Barber hoće reći da se demokratska politika ne može uspostaviti epistemčki kao što to priliči procesu stjecanja znanja o prirodi i društvu općenito. Razlog je tome u činjenici da je demokratska politika uvijek kolektivno djelovanje i odlučivanje, ali kako se to kolektivno djelovanje uvijek temelji na pojedincima, njegovi rezultati nikada nisu potpuno predvidljivi. Koliko god je izvjesnost predvidljiva, toliko je i neizvjesnost bitna osobina demokracije i njezina političkoga procesa. Ovdje zapravo želimo empirijskim putem testirati Barberovu tezu da se demokra-

¹ Vidjeti o tome u: Richard Rorty, *Idealizations, Foundations, and Social Practices*, u: S. Benhabib (ur.), *Democracy and Difference*, Princeton: Princeton University Press, 1996, str. 333-335.

² Amy Gutmann, *Democracy, Philosophy, and Justification*, isti izvor, 1996, str. 340.

³ Benjamin R. Barber, *Fundacionalism and Democracy*, isti izvor, 1996, str. 349.

cija može “uspostaviti fundacionalističkom logikom, ali se održava samo logikom građanstva.”⁴ Drugim riječima, jasno je da se demokracija u društvu mora jednom uspostaviti i da se njezina konstitucija mora odrediti (institucije, procedure i sl.), ali ne mogu se trajno odrediti njezina priroda i logika njezina funkcioniranja. Ona se održava i funkcionira ne logikom svojih temelja (normi i procedura), nego logikom svoga građanstva (običnih građana i političkih elita). Prema tome, jasno je da logika građanstva podrazumijeva da građani razumiju demokraciju na djelu. To bi bilo operativno, a ne normativno razumijevanje demokracije. Smatramo da je to operativno razumijevanje demokracije odlučujuće za logiku njezina funkcioniranja. Ono ne ovisi toliko o normativnim aspektima koliko o kontekstu u kojem se demokracija odvija. Operativno razumijevanje demokracije ovisno je dakle o političkoj kulturi građana dotične zemlje, a ne samo o univerzalnim normama demokracije. Upravo zato ovdje želimo vidjeti tu logiku kod mladih ljudi (nove generacije punoljetnih građana u Hrvatskoj).

Uz razumijevanje demokracije važno je kako mladi ljudi shvaćaju funkcije vlade ili njezine odgovornosti u društvu. Postavlja se pitanje razlikuju li socijalne funkcije vlade (brigu o temeljnim socijalnim funkcijama države: zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju i sl.) od tzv. ekonomskih aktivnosti vlade u društvu. To razlikovanje ili nerazlikovanje može utjecati na razvoj svijesti i opredjeljenje za model socijalne demokracije ili za model socijalističko-egalarne koncepcije društva. Pored toga važno je vidjeti koliko su mladi zado-

voljni razinom funkcioniranja demokracije u društvu te kolika je kod njih razina povjerenja u institucije sustava. Važno je sve to usporediti s njihovom demokratskom legitimacijom ili razinom vjerovanja u demokraciju kao porredak u odnosu na druge oblike vladavine. Ovdje dakle želimo vidjeti odnos između normativnoga prihvaćanja demokracije i empirijskoga odnosa mladih prema demokraciji u vlastitoj zemlji.

Metodologija i cilj istraživanja

Naše istraživanje razumijevanja demokracije kod mladih u Hrvatskoj (srednjoškolaca) povezali smo s međunarodnim istraživanjem u okviru IEA Civic Education Study (2002).⁵ Uzorak ispitanika (završni razredi srednje škole) i način istraživanja (mjere o demokraciji) gotovo su identični. Ispitivanje smo proveli 2003. na 850 učenika završnih razreda različitih srednjih škola u Hrvatskoj. Podaci omogućuju određenu komparaciju s rezultatima istraživanja studije IEA u 14 uglavnom europskih zemalja.

Istraživanje se temelji na tome što mladi misle o različitim vrijednostima i obilježjima demokracije. Cilj je prije svega bio istražiti kako mladi shvaćaju načine na koje demokracija može biti ugrožena ili ojačana. Zatim je trebalo utvrditi postoje li vrijednosti i obilježja demokracije o kojima postoji visok konsenzus među mladima te o kojim vrijednostima i obilježjima postoji ni-

⁴ Benjamin R. Barber, *op. cit.*, 1996, str. 355.

⁵ Vidjeti opširnije u: Jo-Ann Amadeo, Judith Torney-Purta, Rainer Lehmann, Vera Husfeldt i Roumiana Nikolova, *Civic Knowledge and Engagement, An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries*, IEA, 2002.

zak konsenzus. Što je dakle dobro, a što loše za demokraciju prema mišljenju mladih i u kojem stupnju pogledi mladih eventualno odgovaraju određenim teorijama demokracije.

Istraživanje o tome kako mladi shvaćaju odgovornost vlade i o razini njihova povjerenja u institucije sustava također smo temeljili na navedenom međunarodnom istraživanju. To nam omogućuje nužno potrebnu komparaciju podataka i određenu logiku zaključivanja o našim podacima.

Anketa je obuhvatila 24 stavke o onome što bi moglo biti dobro za demokraciju, na primjer slobodni izbori i jako civilno društvo, te o onome što bi moglo biti loše za nju, na primjer politička korupcija, ograničenje slobode govora itd. Ispitanici su na svako pitanje i definiranu stavku mogli odgovoriti s četiri moguća odgovora (1. vrlo loše za demokraciju, 2. loše za demokraciju, 3. dobro za demokraciju, 4. vrlo dobro za demokraciju). Odgovornost vlade proučavala se kroz pitanja o njezinoj tzv. socijalnoj odgovornosti u društvu u odnosu na pitanja koja su mjerila njezinu ekonomsku ili intervencionističku odgovornost. To omogućuje razlikovanje socijalne demokracije od različitih socijalističkih koncepcija vladavine koje inzistiraju na socijalnoj jednakosti građana, a ne toliko na jednakosti njihovih šansi u okviru jednakih prava i političkih sloboda svih. Time smo željeli ustanoviti razlikuju li mladi demokraciju od kapitalizma, socijalnu demokraciju od socijalističkog egalitarizma, socijalna prava od civilnih sloboda itd. Konfuzija oko tih pitanja i odnosa može govoriti o nerazvijenosti demokratske političke kulture i o problemima stabilnosti demokracije u društvu. Povjerenje u različite institucije susta-

va ispitivalo se već ustaljenom metodologijom istraživanja u međunarodnim ispitivanjima. Razina povjerenja u institucije sustava sigurno reflektira iskustvo i mišljenje ljudi o demokraciji i načinu vladanja u društvu. Nadamo se da će nam sve navedeno pomoći da bolje procijenimo razinu demokratske svijesti kod mladih u nas, određene deficite u razvoju te svijesti i realne deficite u funkcioniranju demokracije i vlasti u hrvatskom društvu. To je posebno važno s obzirom na to da je ispitivanje provedeno među mladima koji tek dobivaju status punoljetnog demokratskoga građanstva u mladoj demokratskoj hrvatskoj državi.

Komparativna analiza “dobrih” strana demokracije

Kako prikazati rezultate istraživanja s obzirom na komparaciju s međunarodnim istraživanjem u četrnaest uglavnom europskih zemalja? Prvo ćemo komparativno prikazati podatke (stavove, mišljenja) o karakteristikama za koje mladi (srednjoškolci) smatraju da su dobre za demokraciju, a nakon toga podatke o onima za koje smatraju da su loše (štetne) za demokraciju.

Podaci u tablici 1 kažu da značajna većina hrvatskih srednjoškolaca smatra kako je “dobro” ili “vrlo dobro” za demokraciju čak 14 navedenih stavki (sloboda, prava, sigurnost), dok u studiji IEA (koja je obuhvatila 14 zemalja) mladi misle tako za samo sedam stavki. Čak za 12 stavki kod hrvatskih srednjoškolaca postoji visoko slaganje (više od 80%) da su navedene karakteristike važne za demokraciju. Autori studije IEA zaključili su da se oko 80% ili više učenika završnih razreda srednje škole iz 14 zemalja (prije svega europskih) slaže da je samo 7 navedenih faktora važno

Tablica 1. Mišljenja o demokraciji (što je dobro za demokraciju: postoci)

Dobro za demokraciju**	Hrvatska (2003)			Studija IEA (2002)		
	Dobro	Vrlo dobro	(%)	Dobro	Vrlo dobro	(%)
Sloboda mišljenja	13	86	(99%)	23	71	(94%)
Sloboda izbora vođa	24	74	(98%)	18	75	(93%)
Zahtijevanje prava	33	63	(96%)	34	46	(80%)
Sloboda uključivanja u razne organizacije	36	59	(95%)	39	48	(87%)
Minimalni prihodi svakome	38	56	(94%)	42	40	(82%)
Slobodne novine	29	64	(93%)	-	-	?*
Mirni prosvjedi	42	49	(91%)	34	49	(83%)
Stranke predlažu žene u politici	25	64	(89%)	40	36	(76%)
Male razlike u zaradama i bogatstvu	39	48	(87%)	-	-	?*
Mladi aktivni u korist zajednice	50	36	(86%)	-	-	?*
Sloboda privatnog biznisa	44	37	(81%)	-	-	?*
Odvojenost crkve od države	32	48	(80%)	-	-	?*
Političke stranke različito misle	48	25	(73%)	-	-	?*
Političke stranke utječu na vlast	38	17	(55%)	-	-	?*

Napomena: ** u ovoj analizi izostavljeni su odgovori “loše” ili “vrlo loše” za demokraciju jer je većina učenika na navedene stavke odgovorila da su dobre ili vrlo dobre za demokraciju; * za te stavke u studiji IEA nisu izneseni podaci jer je suglasnost o njima bila prilično niska među ispitanicima iz različitih zemalja.

za demokraciju, dok o ostalim stavkama (pitanjima, tvrdnjama) nije postojala takva suglasnost učenika iz različitih zemalja (bila je znatno manja). Ako se dakle uzme podatak da je visoka suglasnost ona iznad 70%, onda je jasno da među učenicima završnih razreda raznih srednjih škola u Hrvatskoj postoji znatno veća suglasnost o tome što je važno za uspješno funkcioniranje demokracije nego što je prosječna suglasnost učenika iz većeg broja različitih europskih zemalja.

Ovdje je važno vidjeti u čemu se hrvatski učenici slažu s učenicima iz drugih zemalja te o kojim uvjetima demokracije postoji međunarodna suglasnost mladih. Nema sumnje da mladi u svijetu i u nas smatraju neke ključne karakteristike tzv. liberalne demokracije odlučujućima za njezino uspješno funkcioniranje, a to su sloboda izražavanja mišljenja svih, sloboda izbora političkih vođa, sloboda uključivanja u različite organizacije u društvu (civilno društvo), sloboda mirnog prosvjedovanja,

pravo na traženje ili zahtijevanje socijalnih i političkih prava, pravo na minimalne prihode svakome te predlaganje žena za političke vođe od strane političkih stranaka. Sve su to danas priznate karakteristike demokracije koje prije svega pripadaju teorijama liberalne demokracije, no postale su i praktične kriterijske varijable za sve relevantne demokracije u svijetu. U tom pogledu može se reći da je razumijevanje demokracije kod mladih u razvijenim demokracijama prije svega liberalno i univerzalno. Postoje međutim i u vezi s tim liberalnim vrijednostima demokracije određene razlike u shvaćanju između hrvatskih i drugih srednjoškolaca. Najveća je razlika kad je riječ o slobodnim (nezavisnim) novinama jer je u studiji IEA suglasnost među ispitanicima iz različitih zemalja niska (ispod 70%), dok je kod naših učenika veoma visoka (više od 90%). Međutim upada u oči jedna razlika, a tiče se prava na minimalni prihod (*income*) koji je osiguran svakome u društvu. Dok u studiji IEA samo oko 80% mladih smatra da je to pravo važno za demokraciju, više od 90% naših srednjoškolaca misli tako. Ta vrijednost spada u skupinu socijalnih prava demokracije, za razliku od ostalih konsenzualnih vrijednosti koje su ovdje navedene, a koje spadaju u skupinu civilnih ili političkih prava i sloboda.

Zašto je među našim učenicima konsenzus o vrijednostima socijalne zaštite ili socijalne sigurnosti svih tako visok? Teško je sad o tome reći nešto konkretno. Možda će nam podaci o njihovoj procjeni uloge i odgovornosti vlade u demokraciji o tome nešto više reći u narednoj analizi, ali ovdje možemo samo spekulirati. Može se nam pretpostaviti da je svijest (osjetljivost) o socijalnim pravima i socijalnoj

zaštiti kod naših učenika istaknutija od međunarodnog prosjeka zbog utjecaja ostataka "socijalističkoga sindroma" u njihovoj svijesti ili je to jednostavno izraz političke kulturne tradicije u hrvatskom društvu. Kada bi posrijedi bilo samo to, ne bi bilo problema. Ali ako uzmemo u obzir podatak da čak 87% naših srednjoškolaca misli kako je za demokraciju važno da razlike u zaradama i bogatstvu među ljudima budu male, posve je jasno da je kod naših učenika svijest o socijalnim pravima i slobodama znatno više nego kod drugih učenika (gledano u prosjeku) zasićena socijalističkim egalitarnim sindromom. To se može pokazati kao zapreka u razvoju demokracije ili kao mogućnost sukoba između kapitalističkog i demokratskog elementa u suvremenom društvu.

Na neki način posebno zabrinjava podatak, ako se može tako reći, da prilično mali postotak mladih u Hrvatskoj (tek nešto više od 50%) misli kako je za demokraciju važno da ljudi djeluju u političkim strankama radi utjecaja na vladu. Ako se tome doda i podatak da tek nešto više od 70% mladih misli kako je za demokraciju važno da političke stranke imaju različita mišljenja o važnim problemima, onda je iz svega posve jasno da kod značajnog dijela naših učenika vlada mišljenje o demokraciji kao konsenzualnoj vladavini, a manje kao konfliktnom političkom poretku. Iz toga se lako može pretpostaviti da oni i nemaju razvijenu svijest o demokraciji kao pluralizmu interesa i često sukobu interesa te o potrebi za aktivnim sudjelovanjem u "javnom razumu" ili deliberativnim procesima kako bi se postigli nužno potrebni i ograničeni "preklapajući konsenzusi" ili zajednički interesi. Kako onda očeki-

vati razvijenu svijest o onome što teoretičari demokracije nazivaju “nerješivostima” ili “neodlučivostima” unutar demokracije o određenim sukobljenim vrijednostima ili sukobljenim interesima i pozicijama.⁶ Ti podaci dakle jasno upozoravaju da kod naših učenika, unatoč činjenici da postoji visok konsenzus o mnogim karakteristikama važnim za demokraciju, ne postoji razvijena suptilna svijest o demokratskim vrijednostima, svijest koja bi im omogućila balansirano razumijevanje proturječnosti demokracije. Oni ne posjeduju razvijenu svijest koja bi se mogla odrediti kao građanska svijest “balansiranih kontradikcija” (H. Eckstein) demokracije. Na primjer, balans između svijesti o stranačkim borbama i konfliktima mišljenja i razvoja stabilne demokracije, između slobode privatnog biznisa i prava na bogatstvo s jedne strane te prava na minimalno socijalno dostojanstvo kroz minimalnu egzistencijalnu zaštitu svih s druge strane itd. Sve su to nijanse demokracije koje tom poretku omogućuju da postoji i djeluje kroz načelo *pluribus et unum* ili kao jedinstvo proturječnosti.

Da kod naših učenika ne postoji unutrašnja konzistencija u smislu jedinstva proturječnosti ili “balansa unutrašnjih kontradikcija” demokracije pokazuju i rezultati provedene faktorske analize za 23 mjere ili stavke o tome što je dobro ili loše za demokraciju (tablica 3). Rezultati faktorske analize značajni su kako bi se pokazale dvije stvari. Kada bi naime postojala samo jedna faktorska dimenzija (svi stavovi funkcio-

niraju na jednoj dimenziji), to bi sigurno bio znak nedovoljno razvijene diferencirane svijesti o karakteristikama demokracije. Studija IEA pokazala je da mlađi učenici (14-godišnjaci) imaju jednodimenzionalno mišljenje o demokraciji, odnosno nediferenciran pogled na taj oblik vladavine. Ista je studija pokazala da kod srednjoškolaca (18-godišnjaci) postoji trodimenzionalna struktura razumijevanja demokracije. To je protumačeno kao veći stupanj diferencijacije svijesti i pogleda na demokraciju. Može se međutim pretpostaviti da visok stupanj diferencijacije, ako se kaže da postoji puno nedovoljno konzistentnih dimenzija, odražava nizak nivo internalizacije svijesti u smislu “balansiranih kontradikcija demokracije”. Ne treba zaboraviti da je demokracija mješavina različitih oblika vladavine, što samo po sebi ne pretpostavlja njezino jednodimenzionalno razumijevanje. Međutim pretjerana i uz to nekonzistentna diferencijacija svijesti o demokraciji može biti znak konfuzije, a ne odmjerenog, balansirano razumijevanja različitih odnosa između slobode i jednakosti, prava i odgovornosti, konsenzusa i konflikta itd. Čini se da naša analiza pokazuje kako je kod naših učenika prije na djelu određena doza konfuzije, nego balansirano odnosa prema demokraciji i nužno potrebnog razlikovanja odnosa između slobode i jednakosti kao temeljnih demokratskih vrijednosti. Sam prijem između slobode i jednakosti u demokraciji zahtijeva razvoj diferencirane, a ne jednodimenzionalne svijesti. Međutim pretjerana i nekonzistentna diferencijacija, kao u našem ispitivanju, može govoriti o konfuziji kod mladih u vezi s demokracijom, a ne o potrebnoj jasnoći njezina razumijevanja. Na primjer, bilo bi

⁶ Vidjeti o tome u: Amy Gutmann, *op. cit.*, 1996, str. 340-348; Chantal Mouffe, *Democracy, Power, and the “Political”*, isti izvor, 1996, str. 245-257.

logično da se u razumijevanju demokracije diferencirana svijest o civilnim slobodama razvija zasebno od svijesti o političkim pravima i slobodama, iako je povezana s njom, te da se svijest o socijalnim pravima razvija kao djelomično nezavisna od ostalih prava i sloboda. Takva diferencirana svijest odgovara teoriji i praksi slobode i jednakosti u demokratskom i kapitalističkom društvu istovremeno. Drugačija bi diferencijacija upozoravala na određenu mjeru konfuzije u razvoju svijesti. To upozorava kako fundacionalističko razumijevanje demokracije nije u cijelosti odvojivo od antifundacionalističkoga pristupa njezinu razumijevanju.

Komparativna analiza "loših" strana demokracije

Važno je znati ne samo kako učenici opažaju ono što je za demokraciju "dobro" nego i kako opažaju ono što je za nju "loše". Ako, na primjer, većina učenika ne smatra kako je za demokraciju loše "da jedna kompanija posjeduje sve novine u društvu", onda je to znak da oni ne razumiju važnost nezavisnih novina i vlasničkoga pluralizma kako bi se eliminirala mogućnost monopola na informiranje javnosti, a time i moguća zloupotreba takva monopola u vezi s pravom javnosti na istinito informiranje. Ako pak shvaćaju kako je za demokraciju loše postojanje vlasničkoga monopola na određene medije, onda je to znak razvijene svijesti o uvjetima kvalitetne demokracije itd. Stoga ćemo ovdje (tablica 2) analizirati upravo to kako hrvatski i srednjoškolci iz drugih zemalja opažaju "loše" strane demokracije.

Podaci u ovoj tablici također pokazuju da postoji veća suglasnost hrvatskih srednjoškolaca o većini "loših"

aspekata demokracije (tj. o onome što oni smatraju da je loše za demokraciju) nego među ispitanicima iz drugih zemalja. No također uočavamo da su razlike u mišljenju između hrvatskih srednjoškolaca i onih iz drugih zemalja manje kad su u pitanju loše strane demokracije nego kad je riječ o njezinim "dobrim" stranama. Hrvatski su srednjoškolci u prosjeku znatno osjetljiviji na političku korupciju i mogućnost političke manipulacije nego srednjoškolci iz drugih zemalja.

Zanimljiv je odgovor ispitanika na pitanje vezano uz odbijanje ljudi da poštuju zakon koji krši ljudska prava. Naime čak 58% njih smatra da je to loše za demokraciju. A. Gutmann smatra da konstitucionalizam kao jedan način rješavanja konflikata u demokraciji pored ostalog zahtijeva od građana hrabrost da stanu uz prava koja krši bilo većina bilo manjina.⁷ Znatan postotak učenika u nas, kao i u drugim ispitanim zemljama, po svemu sudeći ne shvaća važnost odbijanja zakona koji krše ljudska prava. Ako ljudi osjećaju da zakoni nisu pravedni ili da krše njihova prava (pravo na slobodu govora, na političku jednakost itd.), oni u demokraciji imaju pravo odbiti poštovati takve zakone i tražiti njihovu promjenu. Vjerojatno učenici u nas i u Europi misle kako je vladavina prava važnija od zaštite ljudskih prava. Naime čini se da mnogi misle kako je važnije poštivanje zakona nego zaštita ljudskih prava. P. Haberle u svojoj studiji o ustavu kao kulturi, ali

⁷ Amy Gutmann, *Why Should Schools Care about Civic Education?*, u: Lorraine M. McDonnell, P. Michael Timpane i Roger Benjamin, *Rediscovering the Democratic Purposes of Education*, University Press of Kansas, 2000, str. 78.

Tablica 2. Razumijevanje “loših” strana demokracije (postoci)

Loše za demokraciju**	Hrvatska (2003)			Studija IEA (2002)		
	Loše	Vrlo loše	(%)	Loše	Vrlo loše	(%)
Sudovi pod utjecajem političara	9	89	(98%)	23	64	(87%)
Bogati imaju više utjecaja na vlast	13	86	(98%)	24	67	(91%)
Jedna novinska kompanija	28	67	(95%)	31	56	(87%)
Političari daju posao obitelji	26	68	(94%)	32	55	(87%)
Zabrana kritičkoga govora o vladi	33	54	(87%)	30	56	(86%)
TV postaje iznose jednako političko mišljenje	45	34	(79%)	35	43	(78%)
Zakon nepravedan prema ženama	41	35	(76%)	-	-	?*
Ljudi odbijaju zakon koji krši prava	18	40	(58%)	-	-	?*
Zabrana osjetljivih priča u novinama	18	34	(52%)	-	-	?*

Napomena: ** navedeni su samo odgovori “loše” i “vrlo loše”; * u studiji IEA nema podataka za te stavke zato što među ispitanicima postoji visoko neslaganje o tim pitanjima.

i u svojim drugim radovima i predavanjima, ističe ljudska prava i ljudsko dostojanstvo kao preduvjet demokracije. On čovjekovo dostojanstvo smatra kulturnoantropološkim postignućem, a ne prirodnim stanjem njegove egzistencije. Čovjekovo dostojanstvo kao kulturnoantropološka premisa omogućuje građaninu, kako on kaže, “uspravan hod”⁸ te je stoga prepoznato kao važna odrednica demokracije. Ono kao takvo ne nastaje slučajno, nego u brojnim socijalizacijskim procesima. Postoje dakle samo kulturne, a ne prirodne slobode. Upravo se zbog čovjekova dostojanstva, na čijim je pretpostavkama izgra-

đena koncepcija suvremenih ljudskih prava, kultura demokracije doslovce mora učiti, smatra Haberle.

Možda je u ovoj analizi važnije sagledati ona pitanja o kojima se mladi vidljivo ne slažu ili se oštro dijele nego ona o kojima imaju visoko konsenzualno mišljenje. U literaturi se ta pitanja često zanemaruju ili jednostavno ne prikazuju. Naša je analiza pokazala da postoje neke stavke koje mladi smatraju dobrima ili lošima za demokraciju, a koje ih jako dijele – tako da bi se moglo reći da među njima postoji vrijednosni rascjep oko nekih karakteristika demokracije. Uočili smo da se ističu tri takva vrijednosna rascjepa među mladima u Hrvatskoj (a čini se i u drugim zemljama, s obzirom na to da istraživači kažu

⁸ Peter Haberle, “Ustav kao kultura”, *Politička misao*, 37, 3, 2000, str. 15.

kako o tim pitanjima ima najviše neslaganja među mladima). Tako postoji veoma oštra podjela među učenicima oko razumijevanja političkih stranaka u demokraciji. Čak 44% hrvatskih srednjoškolaca misli kako je loše za demokraciju “da ljudi djeluju u političkim strankama radi utjecaja na vladu”. Uzme li se u obzir činjenica da je to glavna zadaća stranaka (da djeluju na vlast), onda ta dilema može izvirati iz određene pozadinske kulture u kojoj mladi žive ili iz socijalizacijsko-edukacijskog deficita u njihovu formiranju. Druga dilema vezana je za “odbijanje respekta prema zakonu koji krši ljudska prava”: čak 58% mladih u Hrvatskoj smatra da je loše za demokraciju kada ljudi “odbijaju poštovati zakon koji krši ljudska prava”. Postoji jaka vrijednosna dilema oko objavljivanja potencijalno osjetljivih priča u novinama: čak 48% ispitanika smatra da je dobro za demokraciju kada se “novinama zabranjuje objava priča koje bi mogle povrijediti nacionalne manjine u društvu”. Tu se vidi da gotovo polovica učenika misli kako sloboda mišljenja i novinarstva mora biti podređena zaštiti osjećaja nacionalnih manjina. Smatramo naime da sloboda govora i izražavanja u novinama mora biti nadređena potencijalno osjetljivim pričama koje mogu izazvati određene etničke probleme u društvu. Ali slobodno novinarstvo omogućuje javnu polemiku i osporavanje. Jasno je, recimo, da bi neki tekst u novinama mogao povrijediti osjećaje nekih nacionalnih manjina u Hrvatskoj koje su sudjelovale u agresiji na Hrvatsku početkom 1990-ih ako ih prozove zbog solidariziranja s agresorom ili zbog “šutnje” o samoj agresiji, o izvoru rata itd. Samo se kriterijem istine mogu rješavati problemi. U navedenu vrijednosnu dilemu

ugrađena je zapravo dilema “brige za druge”, za “mirom u kući” u odnosu na zalaganje za istinu itd.

Ovdje (tablica 3) još želimo pokazati faktorsku strukturu stavova mladih prema demokraciji na 23 pitanja (skale procjene). Postavlja se pitanje mogu li se ispitani stavovi o demokraciji na 23 skale procjene reducirati na manji broj stavova (latentnih dimenzija). Studija IEA izvijestila je da je konfirmatorna faktorska analiza za srednjoškolce dala tri faktora za stavove o demokraciji na 25 pitanja. Prvi je faktor definiran kao prava i šanse u demokraciji, drugi je određen kao ograničena vlast, a treći kao prijetnje demokraciji. Za mlađe učenike (14-godišnjake) dobiven je samo jedan faktor na pitanjima koja se odnose na demokraciju kao pravnu državu (model *rule of law*). Izvještaj kaže da ti nalazi pokazuju kako je poimanje demokracije u starijih učenika diferencirano u odnosu na ono 14-godišnjaka, što ima smisla iz razvojne perspektive. Kognitivni razvoj i životna iskustva starijih učenika pomažu im da koherentnije prosuđuju apstraktne pojmove i da vide više perspektiva.⁹ S obzirom na to da smo mi dobili čak osam faktora za 23 mjere stavova o demokraciji, moglo bi se jednostavno analogno zaključiti kako su kod hrvatskih srednjoškolaca ti stavovi i pogledi još više diferencirani nego kod srednjoškolaca iz studije IEA. No je li uistinu tako?

Provedena faktorska analiza (rotacija Varimax) pokazuje nekoliko stvari. Prvo, moglo bi se zaključiti kako hrvatski srednjoškolci imaju jako diferencirano, dakle dobro strukturirano

⁹ Jo-Ann Amadeo et al., *Civic Knowledge and Civic Engagement*, IEA-Study, op. cit., 2002, str. 78.

Tablica 3. Faktorska struktura stavova o demokraciji kod hrvatskih srednjoškola

Faktori	Faktor. koef.
<i>Prvi faktor (F-1: 14% z. v.)</i>	
1. Slobodan izbor vođa	.68
2. Sloboda uključivanja u razne organizacije	.62
3. Sloboda mišljenja	.59
4. Minimalni prihodi svima	.52
<i>Drugi faktor (F-2: 8% z. v.)</i>	
5. Zabrana kritičkoga govora o vladi	.68
6. Jedna novinska kompanija	.76
7. Sudovi pod utjecajem političara	.62
<i>Treći faktor (F-3: 7% z. v.)</i>	
8. Sloboda privatnog biznisa (bez kontrole vlasti)	.67
9. Slobodne (nezavisne) novine	.56
10. Odvojenost crkve od države	.63
<i>Četvrti faktor (F-4: 6% z. v.)</i>	
11. Zahtijevanje prava (ljudi traže svoja prava)	.47
12. Mladi obavezno aktivni u korist zajednice	.73
13. Razlike u zaradama i bogatstvu male	.63
14. Političke stranke imaju različita mišljenja	.40
<i>Peti faktor (F-5: 5% z. v.)</i>	
15. Bogati imaju više utjecaja na vlast	.51
16. Političari daju posao članovima obitelji	.49
17. Političke stranke utječu na vlast	.64
<i>Šesti faktor (F-6: 5% z. v.)</i>	
18. Stranke predlažu žene u politiku	-.60
19. Zakon nepravedan prema ženama	.70
<i>Sedmi faktor (F-7: 4% z. v.)</i>	
20. Mirni protesti protiv nepravednih zakona	.63
21. TV postaje prezentiraju jednako polit. mišljenje	-.58
<i>Osmi faktor (F-8: 4% z. v.)</i>	
22. Zabrana objavljivanja priča u novinama	.79
23. Ljudi odbijaju poštovati zakon koji krši prava	.50

Napomena: navedeni su samo koeficijenti veći od 0.40.

i nijansirano mišljenje o demokraciji i njezinim proturječnostima. Osam ekstrahiranih faktorskih stavova govori o tome. Međutim to ipak nije baš tako. Dobiven je velik broj faktora s relativno malim iznosom objašnjene zajedničke varijance. To govori o relativno slaboj unutrašnjoj konzistenciji stavova u svakom dobivenom faktoru. Dalje, neke bi faktore bilo teško definirati jer ne samo da imaju slabu unutrašnju konzistenciju nego ih je i sadržajno teško odrediti zbog unutrašnje proturječnosti. Na primjer, faktor četiri obuhvaća stavke o tome kako je dobro za demokraciju da “mladi imaju obavezu sudjelovanja u aktivnostima u korist zajednice”, da “političke stranke imaju različita mišljenja o važnim problemima” itd. Analiza pouzdanosti dobivenih faktora (Cronbachov alfa) pokazala je da je unutrašnja konzistencija stavova u pojedinim faktorima veoma slaba. Sve to zapravo upozorava na činjenicu da kod učenika nije razvijena vrijednosno-diferencirana i fina unutrašnja konzistencija u pogledima na demokraciju. Bilo bi dakle logično da učenici imaju određenu diferenciranu koncepciju demokracije jer je neprijmjereno da imaju samo jednodimenzionalnu sliku o tako složenom i proturječnom sustavu. Ali bilo bi logično i to da u određenoj višedimenzionalnoj slici o demokraciji postoji visoka unutrašnja konzistencija svake dobivene dimenzije, tj. da se u jednoj dimenziji ne miješaju “kruške i jabuke”. To međutim nije tako pa je jasno da je razumijevanje demokracije kod hrvatskih srednjoškolaca dosta površno, da njihovo razumijevanje konfliktnih vrijednosti nije suptilno itd. iako je utvrđeno da o mnogim važnim stavkama (obilježjima) demokracije postoji visoko sлага-

nje među učenicima. Visoko slaganje o pojedinim stavkama nije pak dostatno za potrebnu vrijednosnu logiku među tim stavkama. Ako se, primjerice, civilne slobode (sloboda mišljenja, sloboda udruživanja i sl.) miješaju sa socijalnim pravima i slobodama (minimalni prihod svakome) i tome slično, tada se može govoriti o vrijednosnoj konfuziji u dimenzijama mišljenja o demokraciji. Prema tome, jasno je da visoka diferencijacija pogleda o demokraciji kod hrvatskih srednjoškolaca, unatoč visokom suglasju o mnogim stavkama demokracije, nema ni onu potrebnu unutrašnju vrijednosnu konzistenciju koja bi opravdala logiku takve diferencijacije. A upravo je to ono što se u vezi s demokracijom doslovce mora učiti. Ako se, primjerice, propagandom želi nametnuti stav da je važna pravna država, da u pravnoj državi sve mora biti *lege artis*, onda će mladi to preferirati i jako se dvoumiti treba li opstruirati zakon koji izravno krši ljudska prava. Učenici dakle moraju učiti da logici pravne države odgovara logika poštivanja prava i zakona, ali to ne znači da ta logika uključuje bespogovorno pridržavanje zakona za koje se vjeruje da nisu pravedni ili da su suprotni ljudskim pravima.

Razumijevanje uloge vlade

Kako mladi shvaćaju ulogu ili odgovornost vlade u svojoj zemlji? To je važno pitanje i često je izraz određenih koncepcija demokracije i države te na toj osnovi određene političke ideologije. Ideološki rascjep na lijevo i desno usmjerenje često ima zasade u pogledima na ulogu države (vlade) u društvu. Gledaju li mladi na vladinu odgovornost kao primarno socijalnu, ekonomsku ili oboje? Odgovori na to pitanje možda reflektiraju razlike vezane za ra-

zumijevanje vlade kao socijalne institucije ili za razumijevanje vlade kao proaktivne institucije. U tim se pogledima reflektiraju koncepcije socijalne države ili države koja ima prvenstveno socijalno-distributivnu funkciju (tzv. *big government*) i države koja štiti temeljne slobode građana i tržišne odnose u društvu. O tome su napisane mnoge rasprave i kritike. Ovdje je naš osnovni zadatak komparativno prikazati rezultate našeg istraživanja i onog iz studije IEA o građanskoj edukaciji mladih u 14 zemalja u svijetu (tablica 4).

Međunarodno istraživanje (studija IEA, 2002) pokazalo je da postoje značajne razlike među zemljama kad je riječ o podržavanju socijalne odgovornosti vlade ili njezine ekonomske odgovornosti. Tako su, na primjer, srednjoškolci u Čileu i Poljskoj znatno iznad međunarodnoga prosjeka skloni podržati socijalnu odgovornost vlade, tj. ve-

zanost za socijalnu zaštitu i socijalnu sigurnost, dok u vezi s podržavanjem ekonomske aktivnosti vlade (zapošljavanje, kontroliranje cijena itd.) postoji veće šarenilo među zemljama (bar u šest ispitanih zemalja mladi iznadprosječno podržavaju ekonomske aktivnosti vlade, a u isto toliko zemalja podržavaju te aktivnosti ispodprosječno u odnosu na međunarodnu sredinu).

Pogled na pojedine stavke pokazuje da i kod naših učenika, kao i u ostalim zemljama, postoji veći konsenzus o socijalnoj odgovornosti vlade nego o njezinoj ekonomskoj odgovornosti iako je kod naših učenika taj konsenzus veći od međunarodnog. Iz tablice je dalje vidljivo da više od 90% srednjoškolaca u studiji IEA podržava socijalne aktivnosti vlade. Rezultati studije IEA pokazali su da su stariji učenici skloniji nego oni mlađi (14-godišnjaci) podržati i socijalne i ekonomske aktivnosti vlade.

Tablica 4. Stavovi mladih o odgovornosti vlade (postotak)

Zbir "vjerojatno da" i "sigurno da"*	Hrvatska	Studija IEA
1. osigurati osnovnu zdravstvenu zaštitu svima	99%	93%
2. osigurati normalan životni standard starim osobama	97%	95%
3. osigurati besplatno osnovno obrazovanje svima	96%	94%
4. osigurati jednake političke šanse ženama i muškarcima	96%	91%
5. kontrolirati zagađivanje okoliša	94%	87%
6. osigurati red i mir u zemlji	97%	95%
7. poticati poštenje i moral među ljudima	93%	75%
8. osigurati posao svima koji ga žele	95%	86%
9. kontrolirati cijene	86%	85%
10. osigurati potporu industriji radi njezina razvoja	96%	84%
11. osigurati primjeren životni standard nezaposlenima	91%	88%
12. smanjiti razlike u zaradama i bogatstvu među ljudima	82%	72%

Napomena: * dani su podaci za samo dva odgovora na inače četveročlanoj skali odgovora, dok su odgovori "sigurno ne" i "vjerojatno ne" izostavljeni.

To je posljedica dobne razlike jer stariji su bliže dobi kada se mogu izravno koristiti beneficijama vladinih aktivnosti. Drugo je objašnjenje da su stariji učenici skloniji socijalnoj perspektivi i razumijevanju koristi za društvo kao cjelinu nego samoj edukaciji i visokom standardu povezanom sa zdravljem i ekonomskim blagostanjem (IEA, 2002, str. 87).

Kako podaci pokazuju, ne postoji značajnija razlika između naših srednjoškolaca i onih u drugim zemljama kad je riječ o procjeni socijalne odgovornosti vlade, ali razlika je značajna u vezi s nekim stavkama vezanim za socijalno djelovanje, a naročito za ekonomsko djelovanje vlade. Najveća je razlika između naših ispitanika i ostalih vezana za ocjenu vladine uloge u razvoju morala u društvu te u smanjivanju razlika u zaradama i bogatstvu među ljudima. U prvom slučaju razlika je zaista velika: dok više od 90% naših učenika smatra da je vlada odgovorna za razvoj moralnih odnosa u društvu, prosjek onih koji tako misle u drugim zemljama iznosi samo 75%. Razlika je impozantna i u ocjeni smanjivanja socioekonomskih razlika u društvu (naši učenici to podržavaju u 82% slučajeva, u drugim zemljama tek u 72%).

Očito je dakle da je kod naših srednjoškolaca više zastupljena koncepcija vlade koja bi se mogla nazvati socijalno-intervencionističkom, za razliku od srednjoškolaca iz drugih zemalja koji se u prosjeku nešto više izjašnjavaju za socijalno-tržišnu orijentaciju vlade. Sada možemo nešto bolje objasniti one poglede na demokraciju koje smo okarakterizirali kao relikte socijalističkoga egalitarnoga sindroma u razumijevanju demokracije kod naših srednjoškolaca. Nema sumnje da je kod njih jako na-

glašen taj sindrom i da on vjerojatno potječe iz prošle, socijalističko-samoupravne svijesti i kulture.

Zanimljivo je da je i faktorska analiza unutrašnje strukture stavova mladih prema odgovornosti vlade pokazala da postoje dva odvojena faktorska stava. Jedan faktor obuhvaća stavke koje mjere socijalnu odgovornost vlade (prvih sedam stavki iz prethodne tablice), a drugi faktor ostale stavke, tj. one koje mjere ekonomsko-intervencionističku odgovornost vlade. Prvi rotirani faktor objasnio je oko 31% zajedničke varijance, a drugi oko 10%. Indeks unutrašnje konzistencije za prvi faktor bio je značajan (alfa = 0,68), za drugi također (alfa = 0,70). Zanimljivo je da je studija IEA pokazala gotovo jednaku faktorsku strukturu za razumijevanje odgovornosti vlade među mladima. To znači da mladi na neki način razumiju, iako u različitim zemljama na ponešto različite načine, da socijalna i ekonomska uloga vlade nisu istovjetne funkcije. Naši učenici jače ističu i socijalnu i ekonomsku odgovornost vlade, naročito ovu posljednju, tj. ekonomsko-intervencionističku, što jako graniči s gabaritima socijalističke odnosno egalitarne ideologije.¹⁰ Dok liberali cijene jednakost šansi, socijalisti više vjeruju u socijalnu jednakost ili jednakost rezultata zato što navodno ekonomske nejednakosti u društvu same po sebi proizvode socijalne nejednakosti među ljudima. Socijalisti naročito podržavaju socijalnu jednakost zato što vjeruju da je zadovoljavanje potreba svih temelj čovjekova samoispunjenja i samorazvoja. Zbog toga se socijalisti zalažu za

¹⁰ Vidjeti opširnije u: Andrew Heywood, *Political Ideologies, An Introduction*, Palgrave, 2003, str. 105-155.

tzv. distributivnu pravednost u društvu. To, naravno, izaziva teorijske i praktične probleme.

Vjerovanje u demokraciju i povjerenje u institucije sustava

Pored analize razumijevanja obilježja demokracije važno je vidjeti i to koliko mladi općenito vjeruju u demokraciju kao politički poredak i koliko su zadovoljni načinom njezina funkcioniranja u svojoj zemlji. Važno je vidjeti i razinu povjerenja u institucije vlasti. Vjerovanje u demokraciju kao politički poredak spada u područje političke kulture koju zovemo "kultura sustava", dok se iskazivanje zadovoljstva načinom funkcioniranja demokracije i povjerenja u institucije vlasti može svrstati u dio političke kulture koji se odnosi na procese vladanja i najčešće se defini- ra kao *policy culture* (kultura vladanja). Svakako je zanimljivo vidjeti kako mladi u Hrvatskoj (srednjoškolci na kraju svoga obrazovanja) opažaju demokraciju kao poredak vlasti, tj. kakva je razina njihove demokratske političke legitimacije, te kakva je razina njihove procjene realnih političkih procesa preko zadovoljstva načinom funkcioniranja demokracije i povjerenja u institucije vlasti. Ta su dva posljednja indeksa zapravo ono što neki autori zovu "konstitucijom na djelu", tj. kako ljudi opažaju funkcioniranje sustava, odgovara li normativno vjerovanje u demokraciju kao u ideal vladavine iskustvenim procjenama demokracije. O tim odnosima postoje veoma široke teorijske i empirijske analize. Ovdje pak ne namjeravamo ulaziti u sve te probleme, nego samo želimo vidjeti razinu političke legitimacije demokracije mladih u Hrvatskoj te utvrditi postoji li velik ili samo raskorak u granicama tolerancije između demo-

kratske legitimacije i realnog funkcioniranja demokracije.

To treba vidjeti i zato što je R. Dahl uočio fenomen demokratskoga paradoksa u zapadnim demokracijama, a on se ogleda u gotovo univerzalnoj zakonitosti: što ljudi više vjeruju u demokraciju kao poredak, a to je vjerovanje sve raširenije i u tradicionalnim i u novim demokracijama ili poludemokracijama, to više opada zadovoljstvo načinom njezina funkcioniranja i ljudi sve manje vjeruju u institucije vlasti.¹¹ To, naravno, otvara i pitanje teorije političke legitimacije u demokraciji te pitanje daljnjeg razvoja demokracije kao političkoga poretka. Ali to nije problem ove studije. Da je Dahl u pravu, potvrđuju mnoga empirijska istraživanja u svijetu. Tako, na primjer, M. Peffley i R. Rohrschneider (2003) navode prema podacima iz svjetskog vrijednosnog istraživanja (*World Values Survey*) koje se provodilo između 1995. i 1997. da velika većina građana u različitim zemljama u svijetu, njih čak 84% u prosjeku, smatra kako je demokratski poredak dobra stvar za upravljanje zemljom. Što su zemlje bogatije i što imaju dulju tradiciju demokracije, to je i podrška demokraciji kao poretku veća iako visoka podrška demokraciji postoji i u drugim tranzicijskim ili poludemokratskim zemljama (kreće se čak iznad 75% u većini zemalja).¹²

¹¹ Vidjeti o tome u: Robert A. Dahl, "A Democratic Paradox?", *Political Science Quarterly*, proljeće 2000.

¹² Vidjeti u: Mark Peffley, Robert Rohrschneider, "Democratization and Political Tolerance in Seventeen Countries: A Multi-Level Model of Democratic Learning", *Political Research Quarterly*, 556, 3, 2003, str. 244; Ronald Inglehart, Christian Welzel, "Political Culture and Democracy", *Comparative Politics*, 36, 1, 2003, str. 61.

Ta i slična istraživanja pokazuju da postoji paradoks demokracije, ali i to da za kvalitetu demokracije, tj. za stupanj njezine razvijenosti (stvarnih sloboda itd.) nisu toliko važna mišljenja građana o demokraciji općenito koliko različite mjere političke kulture kao dubljih vjerovanja ljudi u demokraciju. Takva je istraživanja provodio R. Inglehart koji je pokazao da su za kvalitetu demokracije važnije razine političke tolerancije građana, povjerenje u druge ljude i različite mjere postmaterijalističke političke kulture nego opće vjerovanje u demokraciju. Međutim njegova su istraživanja ipak pokazala da je opće vjerovanje u demokraciju pozitivno (iako umjereno) povezano s demokratskim institucijama u društvu (redoviti izbori, višestranačje itd., sve prema mjerama koje redovito primjenjuje Freedom House u svojim istraživanjima demokracije u svijetu). Veza između indeksa Freedom Housea o razvijenosti demokracije u pojedinim zemljama i subjektivnih procjena ispitanika na mjernoj skali o demokraciji kao ipak najboljem obliku vladavine ("Demokracija možda ima problema, ali je bolja od svih drugih oblika vladavine") bila je umjereno jaka ($r = .315$).¹³ Druge mjere političke kulture, kao što su tolerancija, postmaterijalističke orijentacije, sreća i povjerenje u druge, bile su znatno jače povezane s aktualnom razinom demokracije u raznim zemljama. Međutim, iako opće vjerovanje u demokraciju nije najbolji indeks razvijenosti demokracije u nekoj zemlji, ono je ipak solidan indikator za to. Zato ćemo ovdje vidjeti

¹³ Vidjeti opširnije u: R. Inglehart, *How Solid is Mass Support for Democracy – And How Can We Measure It?* PSOnline www.apsanet.org, 2003, str. 54.

koliko naši učenici (srednjoškolci) vjeruju u demokraciju kao poredak vlasti, koliko su zadovoljni načinom njezina funkcioniranja u Hrvatskoj te koliko je njihovo povjerenje u relevantne političke institucije društva.

Prvo ćemo vidjeti razinu političke legitimacije ili općeg vjerovanja u demokraciju kao poredak te razinu zadovoljstva načinom njezina funkcioniranja u Hrvatskoj (tablica 5).

Iako je R. Inglehart pokazao da opće vjerovanje u demokraciju nije najbolji indikator njezine stvarne razvijenosti u nekoj zemlji, ipak je činjenica da je to vjerovanje jako zastupljeno u zemljama s različitim političkim tradicijama i porecima. Ono je postalo gotovo univerzalno. To je razlog za čuđenje zašto mladi u Hrvatskoj tako malo vjeruju u demokraciju kao poredak. Sigurno je da postoji veza između vjerovanja u demokraciju i zadovoljstva njezinim funkcioniranjem jer je razina zadovoljstva načinom funkcioniranja demokracije kod hrvatske mladeži zaista niska. Taj demokratski paradoks o kojem govori R. Dahl možda ipak nije dovoljan za objašnjenje niske razine vjerovanja u demokraciju jer pretpostavlja relativno visoku razinu vjerovanja u demokraciju i nisku razinu zadovoljstva načinom njezina funkcioniranja. Kod naših učenika postoji taj paradoks, ali na znatno nižoj razini, odnosno na razini vrlo niskog vjerovanja (samo malo iznad demokratske većine) i ujedno izrazito niskog zadovoljstva. A sada logično slijedi analiza razine povjerenja u institucije sustava (tablica 6), zato što je ono prije svega empirijska činjenica.

Navedeni podaci jasno pokazuju da je povjerenje u institucije sustava kod naših srednjoškolaca znatno niže nego u međunarodnom istraživanju (studiji

Tablica 5. Vjerovanje u demokraciju i zadovoljstvo njezinim funkcioniranjem u Hrvatskoj među mladima

1. Mislite li da je demokracija najbolji oblik vladavine ili postoji neki bolji oblik?	
1. demokracija je najbolji oblik vladavine	56%
2. ne znam, nisam siguran	30%
3. postoji bolji oblik	14%
2. Koliko ste Vi zadovoljni načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj?	
1. izrazito sam zadovoljan	1%
2. zadovoljan sam	19%
3. nezadovoljan sam	60%
4. izrazito sam nezadovoljan	20%

Napomena: navedeni su zaokruženi postoci.

Tablica 6. Povjerenje u institucije sustava

Koliko imate povjerenja u sljedeće institucije?	Hrvatska	Studija IEA
1. u vladu	13%	44%
2. u tijela lokalne vlasti	13%	46%
3. u sudstvo	16%	64%
4. u policiju	25%	55%
5. u političke stranke	10%	20%
6. u Sabor (parlament)	18%	48%

Napomena: navedeni su zaokruženi postoci.

IEA). Naši su učenici izrazito nepovjeraljivi prema institucijama sustava. I analiza A. Štulhofera pokazala je da je povjerenje u institucije sustava kod hrvatskih građana općenito znatno opadalo od 1995. do 2003. godine. Početno povjerenje u Vladu, Sabor itd. bilo je iznad 50%, ali je kasnije znatno opalo i u prosjeku doseglo razinu od oko 30%.¹⁴

¹⁴ Vidjeti: Aleksandar Štulhofer, "Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj 1995. – 2003.", *Politička misao*, 41,

Neka su istraživanja u isto vrijeme pokazala da građani Hrvatske imaju veliko povjerenje u demokraciju kao poredak.¹⁵ Međutim naše istraživanje pokazuje da mladi prije same punoljetnosti

3, 2004, str. 162; A. Štulhofer, *Dinamika sociokulturnog kapitala 1995.-1999.*, u: Matko Meštrović (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, 2001, str. 21-229.

¹⁵ O tome vidjeti u: R. Inglehart i Christian Welzel, *op. cit.*, 2003, str. 74.

pokazuju veoma nisku (zabrinjavajuću) razinu povjerenja u institucije vlasti, ali i dosta nisku razinu političke legitimacije za demokraciju. To pokazuje da je tzv. "rezerva demokratske legitimacije" kod hrvatske mladeži veoma niska. Ako se pak uzme u obzir činjenica da je razina povjerenja u institucije zabrinjavajuća iz vjerojatno opravdanih razloga jer je razina korupcije u našoj zemlji visoka, razina nezaposlenosti također itd., da je dakle sustav u jako stresnoj situaciji, postavlja se pitanje bi li se dovoljno mladih opredijelilo za demokraciju u slučaju dubljih kriza i sukoba u zemlji. Ti podaci govore da niska razina rezerve demokratske legitimacije ne jamči takvu mogućnost, odnosno pozitivno predviđanje. Može se bez sumnje govoriti o ozbiljnom demokratskom deficitu kod mladih u nas u pogledu njihove demokratske političke legitimacije. R. Dahl (2000) jasno upozorava da su izgledi za stabilnu demokraciju u nekoj zemlji veći ako njezini građani i političke vođe snažno podržavaju demokratske ideje, vrijednosti i praksu. Podrška je najpouzdanija onda kada su ta vjerovanja i sklonosti ugrađeni u kulturu određene zemlje i kada se velikim dijelom prenose s naraštaja na naraštaj. Drugim riječima, takva zemlja "ima demokratsku političku kulturu".¹⁶ Naši podaci o demokratskoj političkoj legitimaciji mladih, o povjerenju u institucije i o zadovoljstvu demokracijom ne odgovaraju toj Dahlovoj tezi. Ako je Dahl u pravu, oni govore da u Hrvatskoj, barem kada su u pitanju mladi, nisu stvoreni baš svi političko-kulturalni uvjeti za sigurno održavanje demokracije i njezine stabilnosti. Vjerovanje

u demokraciju kao politički poredak, tj. vjerovanje da je demokracija najbolji oblik vlasti unatoč određenim problemima nužan je uvjet za ono što normativno određujemo kao demokratsku političku legitimaciju.

Iako ovdje ne mislimo dati sustavnu analizu izvora (uzroka) te pojave, ipak smo se opredijelili za jednostavniji model analize (tablica 7). Želimo naime vidjeti postoji li razlika u nekim bitnim stavovima mladih prema demokraciji, prema odgovornosti vlade i povjerenju u institucije sustava. Naš jednostavni model analize obuhvaća spol učenika, njihov SES te PIG (zastupljenost predmeta "Politika i gospodarstvo" u srednjim školama jer se u nekim školama taj predmet ne predaje; predaje se u gimnazijama i srednjim stručnim školama, s iznimkom ekonomskih i birotehničkih). Na taj način želimo vidjeti postoje li razlike u razumijevanju demokracije i ostalim zavisnim varijablama (razumijevanju odgovornosti vlade, povjerenju u institucije sustava i demokratskoj političkoj legitimaciji sustava) ovisno o tim trima nezavisnim varijablama. U tu strukturu nezavisnih varijabli uključujemo i indeks zadovoljstva mladih funkcioniranjem demokracije u zemlji. Tako želimo vidjeti je li demokratska legitimacija (vjerovanje u demokraciju kao poredak) ovisna o empirijskom zadovoljstvu načinom njezina funkcioniranja.

Opredijelili smo se za tri nezavisne varijable: prva je demokratska legitimacija (vjerovanje u demokraciju kao poredak u odnosu na druge mogućnosti), druga je povjerenje u različite institucije sustava (jedinствен индекс објаснио је високу разину заједничке варијанце, а индекс конзистенције био је такође висок – $\alpha = 0,78$), treća je ra-

¹⁶ Robert Dahl, *O demokraciji*, Politička kultura, Zagreb, 2000, str. 159.

Tablica 7. Regresija vjerovanja u demokraciju i odgovornost vlade te povjerenja u institucije sustava

	Vjerovanje u demokraciju	Socijalna odgov. vlade	Ekonomska odgov. vlade	Povjerenje u institucije
1. Spol (m-ž)	.02	.16*	.10*	.07*
2. SES (total)	-.10*	-.05	-.18*	.04
3. PIG (šk. p.)	.07*	.0	.02	.02
4. Zadovoljstvo demokracijom	.17*	-.08*	-.15*	.42*
R2	.20 (4%)	.20 (4%)	.27 (7%)	.43 (18%)

Napomena: * $p < 0.01$.

zumijevanje odgovornosti vlade koja se dijeli u dva faktora: socijalnu odgovornost vlade (alfa = 0,68) i ekonomsko-intervencionističku odgovornost vlade (alfa = 0,70). Svi su indeksi dakle dobro definirane mjere za daljnju upotrebu.

Iz tablice je vidljivo da vjerovanje u demokraciju kao najbolji politički poredak prije svega ovisi o tome koliko su učenici zadovoljni načinom njezina funkcioniranja u Hrvatskoj. Tu se vidi da normativno ovisi o empirijskom. Iznenaduje međutim da je niži SES učenika (iskazan ovdje kao kompozitni indeks) jače povezan s vjerovanjem u demokraciju kao poredak. Dalje je zanimljivo to što socijalna odgovornost vlade i njezina ekonomska odgovornost nemaju istu etiologiju (determinaciju). U oba faktora spol (ženski) i zadovoljstvo funkcioniranjem demokracije daju određeni doprinos objašnjenju razine odgovornosti vlade. Učenice su dakle sklonije shvaćati odgovornost vlade kao socijalno-distributivne institucije i kao ekonomsko-intervencionističke institucije. Ta je sklonost razmjerna nezadovoljstvu načinom funkcioniranja demokracije u zemlji. Međutim razlika je između dviju funkcija vlade u tome što se ekonomsko-inter-

vencionistička funkcija može objasniti prije svega nižom razinom SES-a učenika. Što su učenici na nižoj razini SES-a, to su skloniji razumijevanju distributivne (intervencionističke) uloge vlade u funkcioniranju društva. Dakle niža razina SES-a i veće nezadovoljstvo demokracijom, uza ženski spol, uvjeti su koji pogoduju razumijevanju vlade u kategorijama socijalne države i ekonomskog intervencionizma. Zanimljivo je da su isti uvjeti, osim spola, pogodni i za nižu razinu demokratske legitimacije ili vjerovanja u demokraciju kao poredak. Može se dakle govoriti o krizi demokratske legitimacije kod naših učenika, a ona tendencijski nastaje u kontekstu ekonomske krize i krize funkcioniranja demokracije. Rezerva demokratske legitimacije kod naših je učenika dosta slaba.

Tu je zanimljivo vidjeti kako povjerenje u različite institucije sustava prije svega ovisi o razini zadovoljstva načinom funkcioniranja demokracije u zemlji. Povjerenje ne ovisi ni o SES-u učenika, osim donekle o spolu, nego isključivo o razini opaženog funkcioniranja demokracije. Što su dakle učenici zadovoljniji načinom funkcioniranja demokracije, to višu razinu povjerenja

iskazuju u institucije sustava i obratno. Zanimljivo je kako PIG (zastupljenost školskog predmeta "Politika i gospodarstvo") nema značajniju ulogu u objašnjavanju navedenih komponenti političke kulture učenika. To govori o slabostima vezanima za taj nastavni predmet u našim školama.

Ukratko se može reći da vjerovanje u demokraciju i povjerenje u institucije sustava prije svega ovisi o empirijskom zadovoljstvu učenika načinom funkcioniranja demokracije u društvu, dok socijalna odgovornost vlade ovisi prije svega o spolu učenika. Ekonomsko-intervencionistička odgovornost ima kompleksniju etiologiju, ali ipak primarno ovisi o razini socioekonomskog statusa učenika (što je SES niži, to je zahtjev za intervencionizmom vlade jači). Problem je još veći kada se zna da je kod naših srednjoškolaca jako naglašeno intervencionističko, a ne samo socijalno funkcioniranje hrvatske vlade. Moglo bi se reći da kod njih nije zastupljena samo koncepcija socijalne države, nego i više od toga – svojevrsna koncepcija socijalističke države. Smatramo da te činjenice ozbiljno upozoravaju na određene slabosti u političkoj edukaciji naših srednjoškolaca, a naročito na slabosti u okviru predmeta "Politika i gospodarstvo". Naši bi učenici morali naučiti da je demokracija područje političke i moralne jednakosti građana, dok je kapitalizam i tržišno poslovanje područje poduzetništva i ekonomskih nejednakosti te da se dinamički odnos između dvaju područja ne može rješavati prelaskom na socijalističku ideologiju. Zadaća je političke edukacije da izgrađuje takvu svijest i opredijeljenost mladih za aktivno sudjelovanje u rješavanju prijepora između demokracije i kapitalizma, između

jednakosti i slobode, između pravde i razlike i tome slično. Ta zadaća nije jednostavna, ali je nužna.

Zaključci

Glavni je cilj ovoga istraživanja bio utvrditi kako mladi (srednjoškolci) u Hrvatskoj u usporedbi s onima u Europi shvaćaju demokraciju i njezine vrijednosti, kako se odnose prema demokraciji kao obliku vladavine, tj. kakva im je razina demokratske političke legitimacije te koliko su zadovoljni razinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj. Takvim ispitivanjem moguće je objasniti difuznu i specifičnu podršku demokraciji (D. Easton), osobito kada se u ispitivanje uključi i razina povjerenja u institucije sustava. Odnos između difuzne i specifične podrške demokraciji može objasniti dva fenomena – jedan se tiče tzv. "rezerve demokratske legitimacije" u stresnim situacijama političkoga sustava, a drugi tzv. "demokratskog paradoksa" koji je teorijski definirao R. Dahl.

U istraživanju smo se usredotočili na to kako mladi u Hrvatskoj i Europi shvaćaju demokraciju. Tako smo se uključili u prijepore između fundacionista i antifundacionista o demokraciji te u srodne rasprave o tome ovisi li demokracija o znanju (*episteme*) ili o mišljenju (*doxa*) njezinih građana. A. Weale (1999) smatra da demokracija prije svega mora ovisiti o javnom mišljenju građana jedne zajednice. Zato on nastoji afirmirati ulogu "mišljenja kao političkog autoriteta" u demokraciji. U skladu s tim pokušali smo ispitati kako mladi shvaćaju demokraciju i njezine vrijednosti. Analiza je pokazala da mladi u nas kao i u mnogim europskim zemljama demokraciju shvaćaju prije svega u okviru tzv. liberalnih vri-

jednosti (slobode izbora, višestranačja, slobode mišljenja, autonomije itd.). U tom pogledu mladi u Hrvatskoj čak nešto i prednjače u odnosu na europski prosjek. Međutim naše istraživanje pokazuje kako mladi u Hrvatskoj tendiraju i prema tzv. konsenzualnoj političkoj kulturi više nego prema konfliktnoj ili pluralnoj te prema kulturi socijalističkog egalitarizma. Značajna većina, primjerice, smatra kako je za demokraciju dobro da su razlike u zaradama i bogatstvu male te da vlada radi na osiguravanju posla svima koji žele raditi. To, po svemu sudeći, nije razumijevanje demokracije u granicama socijalne države ili modela socijaldemokracije, što je legitimno za demokratski poredak i demokratsku političku kulturu, nego se kreće u granicama socijalističke ideologije u kojoj se ističu socijalna jednakost i ekonomski intervencionizam države. Po svemu sudeći, naš politički kontekst još je uvijek opterećen elementima socijalističke ideologije ili socijalističke političke kulture. Taj se kontekst preko TV-a i drugih medija prenosi na mlade nostalgичnim pričama o tome kako je ovdje ne tako davno bio socijalizam i manjak slobode, ali su svi radili i pristojno živjeli od svoga rada. Dolazi do izvjesnog uljepšavanja prošlosti i do političke socijalizacije koja ne odgovara uvjetima demokratskog razvoja, pluralizacije društvenih odnosa i vrijednosti te kapitalističkog načina proizvodnje i tržišnoga poslovanja.

Pored te tendencije prema konsenzualnoj političkoj kulturi – jer mnogi mladi misle kako je za demokraciju loše da političke stranke djeluju radi utjecaja na vladu i da vlada treba biti odgovorna za osiguravanje posla svima koji žele raditi itd. – kod mladih postoji i određena razina konfuzije u razu-

mijevanju demokracije. To bi se moglo odrediti kao oblik vrijednosne konfuzije u demokratskoj političkoj kulturi mladih. Što to znači? Slikovito rečeno, vrijednosna konfuzija označava pojavu miješanja “krušaka i jabuka u istoj košarici”. Naime naša faktorska analiza razumijevanja mnogobrojnih vrijednosti demokracije pokazala je da postoji pretjerana diferencijacija stavova prema demokraciji, tj. da se razumijevanje demokracije kod mladih pretjerano diferencira u velik broj dimenzija kojima se mjere stavovi. Ako se znade i to da tako dobivene latentne dimenzije imaju slabu unutrašnju logičku (vrijednosnu) konzistenciju, jasno je da se može govoriti o vrijednosnoj konfuziji. To nastaje kada se primjerice neke vrijednosti socijalne države i demokracije (na primjer pristojan standard svima) nalaze na istoj dimenziji kao neke proceduralne vrijednosti, kao što je pravo na različito mišljenje među političkim strankama itd.

Analiza je dalje pokazala da se naši mladi ne uklapaju konzistentno u fenomen “demokratskoga paradoksa” o kojem govori R. Dahl. U tom paradoksu riječ je o visokom povjerenju građana u demokraciju kao oblik vladavine te o niskom zadovoljstvu načinom njezina funkcioniranja u praksi različitih država u svijetu. Naši podaci pak pokazuju kako se mladi u Hrvatskoj samo tendencijski uklapaju u taj paradoks. Oni naime ne pokazuju visoku razinu demokratske političke legitimacije, tj. vjerovanja u demokraciju kao najbolji oblik vladavine (takvih je samo 56%), dok u većini zemalja većina građana (75% i više) vjeruje u demokraciju kao najbolji oblik vlasti. Povrh toga naši mladi istovremeno pokazuju jako nisku razinu zadovoljstva načinom

funkcioniranja demokracije u zemlji i jako nisku razinu povjerenja u institucije sustava. Ako je dakle demokratski paradoks izraz visokog vjerovanja u demokraciju kao poredak te niskog zadovoljstva načinom njezina funkcioniranja, što je gotovo univerzalna zakonitost u svijetu, onda se kod naših mladih taj paradoks javlja u dvostrukom smislu. Dahlov se paradoks tendencijski potvrđuje, ali kako objasniti i relativno nisku razinu vjerovanja u demokraciju kao poredak?

Naši podaci jasno pokazuju da kod naših srednjoškolaca, dakle mlade generacije koja ulazi u građansku punoljetnost, ne postoji zadovoljavajuća razina difuzne podrške demokraciji, ali ni specifične podrške (tj. povjerenja u autoritete ili institucije sustava). Prema tome, riječ je o fenomenu slabe "rezerve demokratske legitimacije" kao latentnoga stava ili vjerovanja u poredak i onda kada je on u svojevrsnoj krizi svoga realnog funkcioniranja, tj. kada je u krizi konstitucija na djelu. Mislim da tu, baš kod tog pitanja, zakazuje način političkog obrazovanja mladih u našim školama. Političko obrazovanje nema zadaću da mlade indoktrinira za demokraciju, ali ima zadaću da ih odgaja i obrazuje tako da oni shvate sve prednosti demokracije u odnosu na nedemokratske (totalitarne i autoritarne) poretke. Kada bi se tako radilo, vjerujemo da bi većina mladih bez dvoumljenja prihvatila demokraciju kao najbolji oblik vladavine koji čovječanstvo poznaje. Jasno je da kriza sustava i njegovo stresno djelovanje – a to je u nas sada sigurno na djelu jer živimo u prilično "nesređenoj državi" – može dovesti do gubitka vjere u demokraciju kao poredak. Kada se to dogodi, može se reći da vjerovanje u demokraciju nije

čvrsto ugrađeno u demokratsku političku kulturu društva i da nije dostatan jamac njezine stabilnosti u mogućim jačim sukobima u društvu.

Naš jednostavni model izvora (odrednica) navedenim mjerama političke kulture mladih pokazao je da vjerovanje u demokraciju kao poredak najviše ovisi o razini zadovoljstva njezinim funkcioniranjem u društvu. To jasno pokazuje kako difuzno vjerovanje ovisi o specifičnom iskustvu i povjerenju u institucije sustava. Povjerenje u institucije sustava također najviše ovisi o razini zadovoljstva načinom funkcioniranja demokracije. No procjena odgovornosti vlade ima nešto drugačiju etiologiju iako se pokazuje da obje odgovornosti vlade (socijalna i ekonomsko-intervencionistička) također ovisi o razini zadovoljstva demokracijom. Zadovoljstvo demokracijom ključna je varijabla za difuznu i specifičnu podršku demokraciji kod mladih u nas. Dok je međutim spol (ženski) značajniji za socijalnu odgovornost vlade, tj. za mjere socijaldemokratskog djelovanja vlade ili za model socijaldemokracije, SES (total) značajan je za ekonomsko-intervencionističko razumijevanje odgovornosti i funkcioniranja vlade. Što je naime SES učenika niži, to je razina razumijevanja ekonomsko-intervencionističke odgovornosti vlade veća. Dakle oni koji su niže u socioekonomskom smislu, skloniji su socijalističkom egalitarizmu od onih s višim SES-om. To pokazuje kako je srednji sloj važan za demokraciju i kapital-odnos. Začuđuje međutim da su istovremeno baš učenici nešto nižega SES-a pokazali više vjerovanja u demokraciju kao poredak.

U cjelini se dakle može reći da postoje određeni deficiti u razvoju demo-

kratske političke kulture kod mladih u Hrvatskoj te da su oni odraz slabosti u procesima političke edukacije mladih, slabosti u načinu funkcioniranja demokracije i kapitalizma u Hrvatskoj te slabosti u procesima političke socijalizacije koja se u društvu odvija spontano pod nostalgичnim utjecajima sjećanja i ostataka socijalističke svijesti o lijepim i sigurnim vremenima u bivšem radničkom samoupravljanju i društvenom vlasništvu. Ti deficiti govore da se demokratska politička kultura još nije čvrsto etablirala i ukorijenila u svijest i djelovanje građana i političkih elita. To govori da se, unatoč već postojanoj razini institucionalnog funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj (višestranačje, redoviti izbori, koaliranje, relativno

mirna smjena vlasti itd.), u nas još ne može razviti kvalitetna demokracija.¹⁷ Jasno je dakle kako bolje političko obrazovanje, ali i širi procesi političke socijalizacije u društvu moraju dati veći prilog razvoju i učvršćivanju demokratske političke kulture kod mladih, koja bi bila veće jamstvo stabilnosti i kvaliteti demokracije u hrvatskom društvu. To mora biti dio obrazovne politike u nas jer razvoj demokracije ne podrazumijeva samo uvećavanje ekonomskog blagostanja, nego i razvoj demokratskoga građanstva. Zato ni uloga obrazovanja ne može biti samo pripremanje za rad i proizvodnju, njegova uloga mora biti i razvoj građana kao aktivnih demokrata. To su danas dvije najvažnije zadaće obrazovanja u društvu.

¹⁷ Vidjeti opširnije o tome u: Larry Diamond, Leonardo Morlino, "The Quality of Democracy", *Journal of Democracy*, 15, 4, 2004, str. 21-26.

Understanding of Democracy among Young People in Croatia

SUMMARY

The task of this paper was to explore how young people understand the values of democracy, how much they believe in democracy as a political system, how much they are satisfied with the way democracy works ("constitution at work"), and how much they trust government institutions. It is important to analyse the understanding of democracy, for democracy is dependent on the citizens' opinions and the level of their political culture rather than on its normative constitution and formal value system. Thus, this analysis joins in the debate between foundationalists and antifoundationalists on democracy and its functioning. The present model of research has provided insights into the relationship between so-called diffuse and specific support of democracy (D. Easton) and an explanation of that which R. Dahl defines as the "democratic paradox" in contemporary democracies. This scrutiny shows that young people in Croatia understand democracy within the framework of liberal values, but also that they largely tend towards so-called consensual democracy and a socialist syndrome involving a prevalent aspiration to social equality and an economically interventionist state. Moreover, the analysis shows that young people in Croatia have a low level of democratic legitimation and an even lower level of trust in government institutions. This is not a good basis for the development of stable and well-functioning democracy in Croatian society. It all warns against serious shortcomings in the political education of young people in Croatia and in the development of democratic political culture and democratic citizenship.